

Shahid Beheshti University
Faculty of Literature and Human Sciences
Department of History

Journal of History of Iran
Vol 18, No 2, Autumn and Winter 2025
ISSN: 2008-7357 E-ISSN: 2588-6916

DOI: <https://doi.org/10.48308/irhj.2025.240708.1437>

Research Paper

From Emergence to Oblivion: The Fate of the Name “Chalderan” in European Cartography of Safavid Iran

1. Yaser Mollazaei, 2. Fatemeh Faridi Majid

1. Phd Candidate, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran. (Corresponding Author), Email: yassermollazaei@ut.ac.ir

2. Assistant professor, Iranology Foundation, Tehran, Iran. Email: f.faridi.m@gmail.com

Received: 2025/07/16 PP 261-290 Accepted: 2025/08/29

Abstract

“Chalderan”, whose name in the history of Iran is associated with the renowned battle between the Safavids and the Ottomans in this region in 920 AH/1514 CE, was considered part of the province of Azerbaijan during the Safavid era and administratively subordinate to Coy. Before the Battle of Chalderan, this region was not at the center of historical developments; however, with the occurrence of the aforementioned battle, its name came into prominence. The present article seeks, through a historical-comparative approach, to analyze the frequency of this region’s name in the maps drawn by European cartographers. Contemplated the geographical image of Iran during the Safavid Era. Based on European maps, this name appeared for a specific period of time-namely, from the mid-10th/16th century to the mid-11th/17th century-in European depictions of Iran, and after a while it disappeared from the maps. Therefore, the specific research question of the article is: due to which factors did the name “Chalderan” emerge during the aforementioned period and subsequently disappear? The findings of the research indicate that the representation and omission of “Chalderan” in European cartography reflected the contingent geopolitical significance of historical events rather than the natural realities of the region in question. More specifically, the renown of the Battle of Chalderan was the primary factor behind the appearance of this toponym on maps, and with the gradual stabilization of Safavid-Ottoman relations and the decline of military tensions, the name was progressively forgotten in cartographic records. This process reveals the profound gap between local realities and external representations in European cartography.

Keywords: Chalderan, Iran, Safavids, Ottoman, European Cartography.

Citation: Mollazaei, Yaser, and Fatemeh Faridi Majid. 2025. *From Emergence to Oblivion: The Fate of the Name “Chalderan” in European Cartography of Safavid Iran*, Journal of History of Iran, Autumn and Winter, Vol 18, No 2, PP 261-290.

Copyright:©2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Introduction

With the emergence of the Safavid dynasty, a new chapter was opened in Iran's geopolitical interactions and international relations. In this context, Iran's relations with the Ottoman Empire, as its most powerful western neighbor, attracted particular attention from European powers for strategic reasons. The persistent rivalry and conflict between Europe and the Ottoman Empire, coupled with diplomatic efforts to establish an alliance with Iran, provided the principal motivation for Europeans to collect precise geographical data-particularly concerning the border regions of western Iran and eastern Anatolia. European cartographers primarily focused on recording the western regions of Iran with greater accuracy on two grounds: first, the existence of significant overland routes in the western part of the country, which connected the southern maritime routes-the principal thoroughfare for travelers, merchants, and diplomatic envoys-to Iran. These travelers, who played a key role in transmitting geographical information to European cartographers, primarily provided more precise descriptions and depictions of these regions through direct observation. Second, given the Ottomans' recurrent military engagements on their western fronts with European states, European cartographers closely monitored the developments along Iran's western borders and the Safavid-Ottoman military-political conflicts, continuously reflecting the resulting changes in their maps.

Accordingly, the maps of Iran produced by European cartographers-particularly those depicting its western regions-became a fundamental source for understanding how political, military, and geographical developments in Iran and the Ottoman Empire were monitored from a European perspective. Within this context, the region of "Chalderan," as the site of one of the most significant military confrontations between the Safavid and Ottoman polities, attained a prominent position in European cartography. An examination of European maps from the Safavid period reveals that the name of this region emerged within a specific timeframe-from the mid-10th/16th century to the mid-11th/17th century-before gradually disappearing from cartographic records. In this regard, the focus of the article is to investigate the factors behind the rise and subsequent disappearance of the name "Chalderan" in European cartography. The central question of the study is: due to which factors did the name "Chalderan" first appear and then gradually vanish from European maps?

Materials and Methods

This study employs a historical-comparative research method. According to this approach, in the first step, the authors selectively chose seven European maps in which the emergence and subsequent disappearance of the name “Chalderan” is particularly prominent. They then provided, in the chronological order of the maps’ publication, a description of Chaldiran’s spatial relationship with its surrounding regions. Concurrently with this chronological description, direct and indirect historical events related to the Chaldiran region were extracted from contemporary Safavid historiographical sources. As a result, the primary factors behind the emergence, persistence, and subsequent disappearance of the name “Chalderan” in European cartography were identified. To elucidate this issue, the authors, at the beginning of the article, present preliminary discussions on the current geographical position of Chaldiran based on modern maps and geographical information, followed by an examination of its historical geography during the period under study—that is, the Safavid era—drawing on historical, geographical, and administrative writings. This provides the necessary context for addressing the place of Chaldiran in European cartography. The final section is divided into two related headings: the first addresses the emergence of the name “Chalderan” on maps, and the second examines its decline and disappearance from cartography. In each section, data extracted from the maps are analyzed in relation to historical events. The data collection method of the study is library-based, relying on maps as well as historiographical and geographical writings.

Result and Discussion

The study of European maps of Iran during the Safavid period, from 16 to the 18th century, reveals that the name “Chalderan” first appeared in European cartography in the second half of the 16th century, and before that, there had been no direct reference to this region. An examination of the maps by Gastaldi (1548) and Ruscelli (1561) demonstrates that, although various regions such as Tabriz, Khoy, and Lake Van were marked in northwestern Iran, the name “Chalderan” was absent. The name “Chalderan” appeared for the first time in Abraham Ortelius’s map of Iran (1570), where it was placed in northwestern Iran, adjacent to the Ottoman borders. Two notable features accompanied this designation: the addition of the suffix “Campus” and its visual emphasis relative to the surrounding areas. These elements reflect the

military significance of the region and its role as the battlefield between the Safavids and the Ottomans in the perception of European cartographers. The process of recording and emphasizing the name “Chalderan” continued in subsequent maps, such as John Speed’s map (1626) and even Nicolaes Visscher’s world map (1652). However, after the mid-seventeenth century, this name ceased to appear in European cartography. The emergence of “Chaldiran” in maps was directly linked to the renowned Battle of Chaldiran (1514), and its role as the site of confrontation between the Safavids and the Ottomans compelled cartographers to record it. Other military and political developments between the Safavids and the Ottomans—such as the Ottoman invasions of Tabriz and the treaties of Amasya and Zahab—were significant, yet they did not reproduce the same level of importance for the Chaldiran region. Instead, this area primarily functioned as a passageway for Safavid and Ottoman political and military forces.

After the mid-seventeenth century, shifts in political relations, the consolidation of borders, and the reduction of military conflicts led to a decline in the military and political significance of Chalderan, resulting in its omission from European maps. Examples such as the maps of Adam Olearius (1656) and Guillaume Delisle (1724) illustrate the disappearance of the name “Chalderan,” although surrounding areas such as Khoy—of which Chalderan was a district—continued to appear. This disappearance was not due to cartographers’ lack of knowledge, but rather to changing centers of geopolitical attention and the temporal distance from the prominent historical event associated with the region, namely the Battle of Chaldiran.

An analysis of this process reveals that the inclusion or omission of geographical names in European maps was often closely tied to political and military developments, with the significance of places in collective memory and cartography being shaped by major historical events. The name “Chalderan” is a striking example of toponyms associated with military events, which gradually disappeared from maps once the significance of the event declined. Likewise, certain natural and military occurrences—such as the severe cold in the vicinity of Chalderan in 1604 and the defeat of Ottoman forces—though they temporarily enhanced the geographical importance of the region, failed to secure its lasting presence in European cartography. Thus, the case study of “Chalderan” demonstrates that European cartography was shaped by the complex interplay of politics, collective memory, and spatial significance, with changes in the cartographic status of a place reflecting shifts in its

political and military importance. This process offers a generalizable example of how geopolitical transformations in a given region influenced European mapmaking and gradually redirected historical-geographical attention to other locations. It also reveals that places acquire or lose identity and significance not only based on natural realities, but equally through historical and military events, which determine whether they are remembered or forgotten.

Conclusions

The Battle of Chalderan between the Safavids and the Ottomans marked a turning point in Iran's political and military history, solidifying the name “Chalderan” in the memory of Iranian historians and geographers, while also paving the way for its inclusion in European cartography. Although this designation appeared in European maps more than five decades after the battle, it clearly reflected the strategic and military significance of the region. The name “Chalderan” continued to appear in maps specifically of Iran, as well as in some Asian and world maps, until the mid-seventeenth century, after which it gradually disappeared. This trend indicates that the appearance and disappearance of a name on European maps did not necessarily correspond to its actual significance within the country; in the case of “Chalderan,” reduced European contact with the region and shifting geopolitical priorities—including key routes and communication pathways—led to its omission from maps. This example illustrates the disjunction between local realities and their external representation in historical cartography, highlighting the influence of political, economic, and communication factors on the depiction of geography. Examining this process not only enriches the local history of Iran but also contributes to understanding the mechanisms of geographical knowledge production and the role of power within the field of the history of science in the West. It is recommended that future studies focus on systematically comparing European maps with Iranian indigenous sources to critically reassess how historical events were reflected in cartography and how this influenced political geography, thereby revealing the hidden layers of this process more fully.

دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه تاریخ

مجله تاریخ ایران

سال ۱۸، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۴
شاپا الکترونیکی: 2588-6916 شاپا: 2008-7357

DOI: <https://doi.org/10.48308/irhj.2025.240708.1437>

مقاله پژوهشی

از پدیداری تا فراموشی: سرگذشت نام «چالدران» در نقشه‌نگاری اروپاییان از ایران عصر صفوی

۱. یاسر ملازنی،^{id} ۲. فاطمه فریدی مجید^{id}

۱. دانشجوی دکتری، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)، رایانامه:

yassermollazaei@ut.ac.ir

۲. استادیار، بنیاد ایران‌شناسی، تهران، ایران، رایانامه: f.faridi.m@gmail.com

دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۲۵ صص ۲۶۱-۲۹۰ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۰۷

چکیده

«چالدران» که نام آن در تاریخ ایران با جنگ مشهور صفویان و عثمانی در این ناحیه به سال ۹۲۰ق/۱۵۱۴م. پیوند خورده است، در تقسیمات جغرافیایی و اداری قلمرو ایران عصر صفوی، جزو ایالت آذربایجان و از توابع خوی به شمار می‌رفت. این ناحیه تا پیش از این رویداد نظامی، عمدتاً در حاشیه تحولات تاریخی قرار داشت، اما این نبرد نام آن را به کانون توجهات تاریخی کشاند. مقاله پیش رو بر آن است تا با روش تاریخی-تطبیقی، بسامد نام این منطقه را در نقشه‌های ترسیمی اروپاییانی که فرسنگ‌ها دورتر از ایران و در شهرهای اروپایی دربارهٔ چهرهٔ جغرافیایی ایران عصر صفوی می‌اندیشیدند، تجزیه و تحلیل کند. براساس نقشه‌های اروپایی، این نام برای یک مقطع زمانی خاص، یعنی از نیمهٔ سدهٔ ۱۰ق/۱۶م. تا نیمهٔ سدهٔ ۱۱ق/۱۷م. در نقشه‌های اروپایی از ایران پدیدار گردید و بعد از مدتی در نقشه‌ها فراموش شد. بنابراین سؤال مشخص مقاله آن است که در نتیجهٔ چه عواملی نام چالدران در مقطع زمانی یادشده پدیدار و سپس به فراموشی سپرده شد؟ یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که برآمدن و برفتادن نام چالدران در نقشه‌نگاری اروپایی، بازتابی از اهمیت ژئوپلیتیک مقطعی رویدادهای تاریخی بوده و نه صرفاً واقعیت‌های طبیعی ناحیهٔ مورد نظر. به عبارت دقیق‌تر، شهرت نبرد چالدران عامل اصلی پدیداری این نام در نقشه‌ها بود و با تثبیت تدریجی روابط صفوی-عثمانی و فروکش کردن منحنی تنش‌های نظامی دو طرف، این نام به تدریج از نقشه‌ها فراموش شد. این فرایند، شکاف بین واقعیت‌های بومی و بازنمایی‌های برون‌مرزی در نقشه‌نگاری اروپا را آشکار می‌سازد.

واژه‌های کلیدی: چالدران، ایران، عثمانی، صفویان، نقشه‌نگاری اروپایی.

استاد: ملازنی، یاسر، فاطمه فریدی مجید. (۱۴۰۴). از پدیداری تا فراموشی: سرگذشت نام «چالدران» در نقشه‌نگاری اروپاییان از ایران عصر صفوی، مجله تاریخ ایران، پاییز و زمستان، سال ۱۸، شماره ۲، صص ۲۶۱-۲۹۰.

Copyright: ©2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

چالدران (در زبان فارسی به صورت Chalderan و در زبان ترکی به صورت Çaldıran) نام ناحیه جغرافیایی در شمال غرب ایران است که در تاریخ ایران، نام آن با جنگ مشهور چالدران که بین صفویان و عثمانی رخ داد، پیوند خورده است. در نتیجه این جنگ، سپاه عثمانی به فرماندهی سلطان سلیم (۹۱۷-۹۲۵ ق/۱۵۱۲-۱۵۲۰ م) توانست نیروهای صفوی با فرماندهی شاه اسماعیل اول (۹۰۷-۹۳۰ ق/۱۵۰۱-۱۵۲۴ م) را شکست دهد. حاصل این شکست در کوتاه‌مدت، تصرف بخش‌هایی از قلمرو نواحی غربی صفویان توسط عثمانی بود و در بلندمدت، درگیری‌های دامنه‌داری را در مناطق مرزی، بین دو طرف به میراث گذاشت. از طرفی وضعیت مناسبات ایران و عثمانی، همواره توسط دولت‌های اروپایی رصد می‌شد. اروپاییان مدت‌ها پیش از روی کار آمدن صفویان، به دلیل منازعات مستمر با عثمانی در اندیشه اتحاد با حاکمان ایرانی برای مقابله با عثمانی بودند و این راهبرد در دوره صفوی و در قالب ارسال سفیران و هیئت‌های دیپلماتیک استمرار پیدا کرد.

اهمیت مناسبات صفویان و عثمانی برای دولت‌های اروپایی، زمینه‌ای برای آنان فراهم ساخت تا همواره در تکاپوی آگاهی‌های تازه و جدید از نواحی غربی ایران و مناطق شرقی عثمانی باشند. نقشه‌های جغرافیایی اروپاییان از ایران عصر صفوی و مناطق غربی آن، یکی از مهم‌ترین منابع برای شناخت نحوه رصد تحولات ایران و عثمانی از نگاه اروپاییان به شمار می‌روند. در این نقشه‌ها، عناصر جغرافیایی مختلف از جمله پدیده‌های طبیعی، مرزها، مراکز شهری و روستایی و بعضاً راه‌ها جلب توجه می‌کند. نقشه‌نگاران اروپایی عمدتاً بنا به دو دلیل، گرایش بیشتری برای دقت نظر در توصیف غرب ایران نسبت به نواحی دیگر داشتند: دلیل نخست، مسیرهای خشکی غرب ایران در کنار راه‌های آبی جنوب، مهم‌ترین مسیرهای رفت‌وآمد مکرر اروپاییان به ایران بودند. این امکان زمینه‌ای فراهم می‌کرد تا سیاحان، تاجران و هیئت‌های دیپلماتیک که نقش اساسی در انتقال اطلاعات جغرافیایی ایران به اروپا برای استفاده نقشه‌نگاران داشتند، از نزدیک مسیر پیشروی خود را مشاهده کنند و در نتیجه، درباره آن بیشتر و دقیق‌تر بنویسند یا ترسیم کنند. دلیل دوم، با توجه به درگیری‌های نظامی عثمانی در قلمرو غربی‌اش با دول اروپایی، نقشه‌نگاران عمدتاً تحولات مربوط به غرب ایران و درگیری‌های نظامی و مجادلات سیاسی صفویان با عثمانی را رصد می‌کردند و به صورت پیوسته، تغییرات و دگرگونی‌های حاصل از آن را در نقشه‌ها به‌روزرسانی می‌کردند.

به نظر می‌رسد رخداد تاریخی جنگ‌های ایران و عثمانی به‌ویژه در منطقه چالدران، این منطقه را به موضوعی قابل تأمل در نقشه‌های تاریخی تبدیل کرد؛ به‌طوری که بررسی کروئولوژی چاپ نقشه‌های

اروپایی از ایران، از ابتدای سده ۱۰ ق/ ۱۶ م تا نیمه سده ۱۲ ق/ ۱۸ م، نشان می‌دهد که در روند تولید نقشه‌های جدید و در یک بازه زمانی خاص، یعنی از نیمه سده ۱۰ ق/ ۱۶ م تا نیمه سده ۱۱ ق/ ۱۷ م، نام «چالدران» در نواحی غربی قلمرو صفویان و در مواجهه با قلمرو عثمانی به صورت تدریجی درج و سپس محو شده است. بر همین اساس، مسئله مقاله واکاوی عوامل پدیداری و فراموشی نام «چالدران» در نقشه‌نگاری اروپاییان است. سؤال مقاله این است که در نتیجه چه عواملی نام «چالدران» در نقشه‌نگاری اروپاییان ظاهر و سپس فراموش شده است؟ در این پژوهش، از روش تحقیق تاریخی-تطبیقی بهره برده شده است؛ چنان که ابتدا توصیفی عمیق از وضعیت جغرافیایی و جغرافیای تاریخی «چالدران» ارائه گردید و سپس مراحل و عوامل بروز و محو آن در نقشه‌های جغرافیایی اروپاییان از ایران عصر صفوی با کمک دیگر منابع تاریخی و جغرافیایی، مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. فرضیه مقاله آن است که بین اوج و فراموشی نام «چالدران»، با رخداد‌های سیاسی میان صفویان و عثمانی رابطه مستقیم وجود داشت. اهمیت جنگ چالدران در مناسبات نظامی ایران و عثمانی در دوره صفوی و موقعیت جغرافیایی این ناحیه، زمینه کافی برای توجه محققان و پژوهشگران در زمینه تأمل درباره ناحیه چالدران را فراهم کرده است. برای بررسی پیشینه این موضوع و مسئله آن، زمینه‌های پژوهشی و تحقیقاتی درباره چالدران را می‌توان در سه دسته از یکدیگر تفکیک کرد: ویژگی تحقیقات دسته نخست، بررسی ناحیه چالدران در بستر یک رویداد و حادثه تاریخی است. در این ویژگی، وقوع یک حادثه تاریخی مثل جنگ مشهور صفویان با عثمانی در چالدران، براساس گزارش‌های متون تاریخی مد نظر بوده است. از نمونه‌های این دسته تحقیقی می‌توان به مقاله «جنگ چالدران بر پایه منابع ونیزی و صفوی» از چارویماقی (۲۰۲۱) و مقاله «روایتی از جنگ چالدران در نامه آلفونسو د'آلبوکرک والی پرتغال به شاه امانوئل اول» از تاشتان، مقاله «روایتی ایتالیایی از جنگ چالدران» از رنجبر و رحیمیان (۱۳۹۶)، مقاله «بررسی عوامل و پیامدهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی نبرد چالدران (۹۲۰ ق/ ۱۵۱۴ م) براساس گزارش مورخان ترک» از مجربی (۱۳۹۷) و همچنین مقاله «جنگ چالدران: خوانشی ژئوپلیتیکی» از رئیسی نژاد و صادقی (۱۴۰۱) اشاره کرد. در هر یک از آثار یادشده، نویسندگان نبرد چالدران را به عنوان یک رویداد تاریخی و بر پایه متون تاریخ‌نگاری یا سفرنامه‌ای تنظیم کرده‌اند و برخلاف مقاله پیش رو، از نقشه‌های تاریخی اروپاییان بهره‌ای برده نشده است.

گفتنی است مبنای تفکیک تحقیقات دسته دوم، بررسی محوریت جغرافیای چالدران به عنوان یک ناحیه جغرافیایی است که با رویکرد غیرتاریخی و عمدتاً از منظر جغرافیایی و و باستان‌شناسی انجام شده‌اند. از نمونه‌های آن می‌توان به مدخل «چالدران» از کرم‌همدانی (۱۳۹۰)، مدخل «چالدران» از ساسان‌پور (۱۳۹۳)، «تفسیر شمایل‌نگارانه نقوش جانوری در قره کلیسای چالدران» از گراوند و رضالو (۱۳۹۷)،

مقاله «تپه گاوور قلعه‌سی، استقرارگاهی از فرهنگ کورا-ارس در چالدران، شمال غرب ایران» از گراوند و همکاران (۱۴۰۱) اشاره کرد. در این دسته از آثار، این بار منطقه چالدران بدون استفاده از نقشه‌های تاریخی اروپاییان، بلکه با رویکرد باستان‌شناسی و جغرافیا، مورد بررسی قرار گرفته است. زمینه تحقیقی سوم برای بررسی «چالدران»، استفاده از نقشه‌های تاریخی به‌ویژه نقشه‌های اروپاییان از ایران برای تحلیل و ارزیابی آن است که تاکنون در این راستا تحقیقی صورت نگرفته است. آنچه تاکنون بر مبنای نقشه‌های تاریخی به‌ویژه نقشه‌های اروپایی صورت گرفته، ناظر به وصف عمومی ایران بدون توجه به «چالدران»، یا بررسی اختصاصی برخی از مناطق دیگر ایرانی از منظر نقشه‌های اروپایی است. کتاب چهره ایران از کافورته (۲۰۰۳)، کتاب‌های نقشه‌های عمومی ایران و نقشه‌های اختصاصی ایران از علائی (۲۰۱۰)، کتاب *European Cartographers and The Ottoman World* از منرز (۲۰۰۷)، مقاله «ایالت گیلان و هیرکانی در دوره صفوی بر مبنای نقشه جغرافیایی آدام اولتاریوس در ۱۶۵۶م/۱۰۶۶ق. در تطابق با کتاب مختصر مفید ۱۰۸۷ق» از فریدی مجید و همکاران (۱۴۰۱)، مقاله «جغرافیای تاریخی مکران در دوره صفوی براساس نقشه‌های تاریخی اروپاییان» از صفرزایی و ملازئی (۱۴۰۰) و همچنین مقاله «ریشه‌یابی نام دریاچه باباقمبر در ایالت خراسان بر مبنای نقشه آدام اولتاریوس از ایران عصر صفوی: یک خوانش تطبیقی و تحلیلی» از ملازئی (۱۴۰۳) از این دسته به شمار می‌روند. هدف اصلی در این دسته از آثار، نه ارزیابی ناحیه چالدران، بلکه ناظر بر ارزیابی عمومی ایران یا نواحی وابسته بدان، از جمله گیلان و مکران بوده است. همچنین گودرزی (۱۴۰۰) ضمن بهره‌گیری از نقشه‌های اروپایی برای توصیف مرزهای غربی صفویان، در بخش مقدماتی کتاب و در بحث سفرنامه‌ها و اهمیت اطلاعات آنان برای نقشه‌نگاران، تنها به ذکر این نکته اکتفا کرده است که براساس گزارش‌های ونیزیان از جنگ چالدران، زمینه‌ای برای نقشه‌نگاران اروپایی فراهم شد تا نام آن را در نقشه‌ها اضافه کنند. گودرزی چنین اشاره کوتاهی را نیز از منظر نقشه‌نگاری اروپاییان بیان نکرده، بلکه صرفاً براساس گزارش ونیزیان به این نتیجه کوتاه رسیده است.

چالدران: جایگاه جغرافیایی

امروزه چالدران نام یک شهرستان در شمال غرب ایران و در شمال غرب استان آذربایجان غربی (نقشه شماره ۱) و نام منطقه‌ای در استان وان در کشور ترکیه است (نقشه شماره ۲).

نقشه شماره ۱. موقعیت چالدران در ایران امروزی (استانداری آذربایجان غربی)

نقشه شماره ۲. موقعیت چالدران در ترکیه امروزی

چالدران ایران به لحاظ حدود جغرافیایی، از شمال به شهرستان ماکو، از غرب به کشور ترکیه، از جنوب به شهرستان خوی و از شرق به دهستان شوط محدود است (حاجی‌زاده و رضازاده، ۱۳۹۳: ۴۷/۷). به لحاظ طبیعی، چالدران دارای یک دشت با وسعت چهل کیلومتر مربع است که به وسیله ارتفاعات و ناهمواری‌ها احاطه شده است (ساری صراف، ۱۳۷۱: ۱۲۹). این دشت در شمال غرب شهرستان چالدران قرار دارد که از شمال به بخش آواجیق، از مشرق به بخش مرکزی شهرستان ماکو و بخش بیه‌جیک شهرستان چالدران، از جنوب به بخش صفائیة شهرستان خوی و از مغرب به کشور ترکیه محدود است (ساسان‌پور، ۱۳۹۳: ۱۱/۶۶۴-۶۶۵). شکل هندسی این دشت، مستطیل و منحنی و درازای آن از شمال غربی به جنوب شرقی است (اسپناقچی‌پاشازاده، ۱۳۷۹: ۳۰۷). وجود دو رشته جبال در دو طرف این دشت، آن را به صورت یک دره وسیع درآورده است (قربانی، ۱۳۸۸: ۴۱۷). به لحاظ منابع آبی، رودخانه‌های متعددی از چالدران می‌گذرند. یکی از مهم‌ترین رودخانه‌هایی که از این ناحیه جغرافیایی سرچشمه می‌گیرد، رودخانه آق‌چای است که از دامنه‌های شمالی کوه مندلیخ و کوه‌های مرزی ایران و ترکیه سرچشمه می‌گیرد (جعفری، ۱۳۸۴: ۹۶/۲). به علت این موقعیت طبیعی بیان‌شده، هوای این ناحیه متغیر است؛ چنان‌که قسمت‌های مرزی سردسیر و بیلاقی و سایر بخش‌های آن معتدل است (رزم‌آرا، ۱۳۳۰: ۱۵۴/۴).

درباره اینکه نام باستانی و کهن «چالدران» چه بوده، چند دیدگاه وجود دارد. مانستر (Münster) جغرافی‌نگار و نقشه‌نگار مطرح اروپایی سده ۱۰ ق/۱۶م. در تألیف کتابی با موضوع جهان‌نگاری عمومی از تمام دنیا، به نام «چالدران» اشاره کرده و درباره آن آورده است: این منطقه که در گذشته ماتیان (Matiane) نام داشته، امروزه چالدران خوانده می‌شود؛ این سرزمین با کوه‌ها احاطه شده و دشتی بسیار زیبا و نسبتاً وسیع دارد؛ در همین دشت بود که در سال ۱۵۱۴ سپاهیان سلطان سلیم عثمانی و شاه صفوی گرد آمدند (Münster, 1575: 1590).

در دیدگاهی دیگر، مینادوی (Minadoi) یکی از مورخان ایتالیایی سده ۱۰ ق/۱۶م، در کتابی که با موضوع جنگ‌های عثمانی و صفوی نوشت، این‌گونه به نام قدیمی «چالدران» اشاره کرد: «چالدران نامی شناخته‌شده برای این دشتهاست؛ شاید بتوان آن را همان دشت‌های آراسنی (Arassene) در نوشته‌های استرابون (Strabon) دانست» (Minadoi, 1594: Tavola Prima). بررسی‌های انجام‌شده در منابع ایرانی درباره نام باستانی چالدران، به نتیجه‌ای نرسید و به نظر می‌رسد این نام در متون جغرافیایی ایرانی و اسلامی پیشاصفوی، سابقه‌ای نداشته است.

در تاریخ معاصر ایران، نام سابق چالدران «قره‌عینی» بود که در سال ۱۳۱۲ ش. به «سیه‌چشمه» تغییر نام

پیدا کرد. با توجه به موقعیت تاریخی و حماسی نام چالدران، در سال ۱۳۷۵ ش. این منطقه از شهرستان ماکو تفکیک شد و نام سیه چشمه به چالدران تغییر پیدا کرد (قربانی، ۱۳۸۸: ۳۵۴؛ فریدی مجید و همکاران، ۱۳۸۸: ۲۵۲/۱). درباره وجه تسمیه نام چالدران، با توجه به پیشینه حضور ارمنیان و کلیساهای آنان در این ناحیه، نام اولیه آن «چهاردیران» (زاهدی، ۱۳۵۵: ۵۷۶) به معنای وجود چهار معبد بود که بعدها به کلیسا تبدیل شدند (قربانی، ۱۳۸۸: ۳۵۴).

جغرافیای تاریخی «چالدران» در دوره صفوی

برآورد متون تاریخی و جغرافیایی نشان می‌دهد که تا پیش از دوره صفوی، ناحیه «چالدران» در کانون تحولات تاریخی و جغرافیایی ایران قرار نداشت. موقعیت طبیعی دشت مانند و در نتیجه، خالی از سکنه بودن آن را می‌توان به عنوان مهم‌ترین عامل دور بودن چالدران از تحولات تاریخی و جغرافیایی مهم تا پیش از دوره صفوی قلمداد کرد، اما با ورود به دوره صفوی و وقوع جنگ چالدران، این منطقه جغرافیایی بر سر زبان‌ها افتاد. البته برآورد روایات متون تاریخی و جغرافیایی دوره صفوی نشان می‌دهد که واکاوی جغرافیای تاریخی چالدران در این دوره، به علت فقر داده‌های تاریخی و جغرافیایی، با محدودیت‌هایی روبه‌رو است؛ به‌طوری که در بین متون جغرافیایی بر جای مانده از دوره صفوی، نویسنده مختصر مفید و نویسنده خاتمه شاهد صادق، در آثارشان هیچ اشاره‌ای به چالدران نکرده‌اند (مستوفی یزدی، ۱۳۹۰؛ صادقی اصفهانی، ۱۳۷۷). در متون اداری و دیوانی این دوره از جمله دستور الملوک (میرزا رفیعا، ۱۳۸۵)، تذکره الملوک (میرزا سمیعا، ۱۳۳۲) و القاب و مواجب دوره سلاطین صفویه (نصیری، ۱۳۷۱) که بسامد نام نواحی جغرافیایی در آنان پُررنگ است، به چالدران اشاره‌ای نشده است. تنها براساس برخی گزارش‌های مورخان با محوریت جنگ چالدران، چند رویداد تاریخی مرتبط با این ناحیه در سال‌های بعد و برخی نوشته‌های جغرافیایی اروپاییان در سده ۱۰ ق/۱۶ م، دست کم می‌توان گوشه‌هایی از ابعاد جغرافیای تاریخی این ناحیه را در دوره صفوی روشن کرد.

آنچه از همان گزارش‌های تاریخی و جغرافیایی پراکنده قابلیت استنباط دارد، این است که در تقسیم‌بندی اداری و سیاسی قلمرو سرزمینی صفویان، ناحیه چالدران به عنوان یکی از نواحی ایالت آذربایجان و در شمال غرب تبریز قرار داشت؛ به‌طوری که فاصله آن با تبریز بیست فرسنگ بود (روملو، ۱۳۸۴: ۱۰۸۲/۲؛ جناب‌دی، ۱۳۷۸: ۲۸۶؛ رازی، ۱۳۷۸: ۱۶۷۴/۳؛ قمی، ۱۳۸۳: ۱۲۹/۱؛ واله اصفهانی، ۱۳۷۲: ۲۳۴). این ناحیه در دوره صفوی یکی از توابع شهر خوی (منشی، ۱۳۹۰: ۶۵/۱؛ قزوینی، ۱۳۶۷: ۱۰؛ فیگوئروا، ۱۳۶۳: ۲۹۵) به شمار می‌رفت که تا اواخر دوره صفویه (ریاحی، ۱۳۷۲: ۱۵۵) و حتی دوره قاجاریه نیز این رویه استمرار داشت (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۸: ۱۹۶۵/۴). با توجه به اینکه چالدران در حد فاصل

خوی و چخورسعد قرار داشت، گاهی به عنوان یکی از مضافات چخورسعد نیز در نظر گرفته می‌شد (جنابدی، ۱۳۷۸: ۲۸۶). علاوه بر تقسیم‌بندی اداری، با بررسی روایات مرتبط با جنگ چالدران در متون سفرنامه‌ای و تاریخ‌نگاری، امکان شناخت برخی ویژگی‌های طبیعی ناحیه مورد نظر در دوره صفوی، از جمله وجود درّه و دشت پهنانور (سفرنامه ونیزیان در ایران، ۱۳۸۱: ۳۵۰) و موقعیت پشته‌ای و تپه‌ای آن نیز وجود دارد (روملو، ۱۳۸۴: ۲/۱۰۸۳؛ واله اصفهانی، ۱۳۷۲: ۳۳۹). تلفیق عناصر طبیعی بیان‌شده زمینه‌ای برای ناحیه چالدران فراهم می‌کرد تا در مصاف‌های نظامی از جمله جنگ چالدران، از کاربرد اساسی برای تاکتیک‌های جنگی و حملات نظامی برخوردار باشد.

درواقع، با آغاز دوره صفوی و وقوع جنگ مشهور صفویان و عثمانی در سال ۹۲۰ق/۱۵۱۴م در چالدران، زمینه کافی برای اهمیت پیدا کردن این ناحیه در رخداد‌های تاریخی و گزارش‌های مورخان و جغرافی‌نویسان فراهم شد. اسکندربیک منشی هنگام ارائه گزارش پیشروی شاه‌عباس به آذربایجان، چنین نوشته است: «موکب ظفرنشان تا صحرای چالدران که نبردگاه پادشاه جم‌قدر سلیمان‌شأن و سلطان سلیم فرمانفرمای ممالک روم بود و بدین جهت شهره آفاق است» (منشی، ۱۳۹۰: ۸۴۸/۲). درواقع، براساس دیدگاه اسکندربیک، وقوع جنگ شاه‌اسماعیل اول و سلطان سلیم باعث شد تا این ناحیه شهرت پیدا کند و بر سر زبان‌ها بیفتد. اعتمادالسلطنه در دوره قاجار و در اثر جغرافیایی‌اش، بخشی را به چالدران اختصاص داده و درباره اینکه چرا بدان پرداخته، چنین نوشته است: چون تفصیل جنگ چالدران که فی‌مابین شاه‌اسماعیل صفوی و سلطان سلیم‌خان عثمانی رخ داده در السنه و افواه زایدالوصف دایر و مشهور است، ما نمی‌توانستیم در ضمن اسامی بلادی که مبدأ به حرف جیم است، از چالدران صرف نظر نماییم (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۸: ۴/۱۹۶۵).

«چالدران» در نقشه‌نگاری اروپاییان

سابقه تولید و ترسیم نقشه‌های جغرافیایی در اروپا، به پیش از عصر اکتشافات جغرافیایی باز می‌گردد. در این دوره، نقشه‌نگاری و جغرافیا متأثر از تکاپوهای جغرافیایی تعدادی از افراد و شخصیت‌ها، نظم علمی پیدا کرد (مالزئی، ۱۴۰۴: ۵۷). با این حال، از سده ۱۰ق/۱۶م به این سو، دانش نقشه‌نگاری در اروپا وارد مرحله نوینی شد. از این دوره و تحت تأثیر صنعت چاپ و رونق اکتشافات جغرافیایی، اطلاعات فراوان جدیدی از موقعیت سرزمین‌ها، شهرها، دریاها، جزیره‌ها و موارد دیگر حاصل شد. نخستین کانون‌های نقشه‌نگاری، معمولاً در بندرها و شهرهایی چون بلونیا (Bologna)، فلورانس (Florence)، ونیز (Venezia)، مادرید (Madrid)، آمستردام (Amsterdam)، آنتورپ (Antwerp)، لندن (London)، هامبورگ (Hamburg) و موارد دیگر بود که ارتباطات دریایی گسترده‌ای با نواحی مختلف جهان

داشتند. در این بین، پرتغالی‌ها نخستین مشتشرقانی بودند که تصویری درست و منطبق با واقعیت‌های جغرافیایی، از سرزمین‌های شرقی جهان به دست داده‌اند؛ البته بیشتر آنان به نیمه جنوبی آفریقا و آسیا و آن بخش که با اقیانوس هند ربط داشت، پرداخته‌اند (فریدی مجید و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۸). این سنت یعنی سنت نقشه‌نگاری پرتغالی، توسط نقشه‌نگاران هلندی پیگیری و سپس در سنت نقشه‌نگاری فرانسوی و انگلیسی، به جزئیات بیشتر و مبتنی بر شناخت حداکثری انجامید.

با توجه به اهمیت جایگاه جغرافیایی ایران در جهان معاصر با صفوی و رونق بیش از پیش مناسبات ایران با اروپا در این دوره، ضرورت توجه به جغرافیای ایران و نواحی گوناگون آن در نقشه‌نگاری اروپایی، فراهم شد و در این بین، چالدران به عنوان بخشی از سرزمین‌های ایرانی، از این قاعده مستثنی نبود. بنابراین تحقیق و پژوهش درباره بازتاب نام چالدران، تنها منحصر به منابع ایرانی نیست، بلکه نام آن در منابعی که فرسنگ‌ها دورتر از ایران و ناحیه چالدران و در شهرهای اروپایی منتشر می‌شدند نیز بسامد قابل توجهی پیدا کرد. درواقع، بررسی نام «چالدران» از این منظر، ابعاد و زوایای جدیدی در نحوه نگاه اروپاییان از جمله نقشه‌نگاران را نسبت به مناسبات صفویان و عثمانی و نواحی غربی ایران روشن می‌سازد.

برآمدن نام «چالدران»: از نیمه سده ۱۰ ق/ ۱۶ م تا نیمه سده ۱۱ ق/ ۱۷ م

ارزیابی ترتیب تاریخ چاپ نقشه‌های ایران در اروپا، از ابتدای سده ۱۰ ق/ ۱۶ م تا نیمه سده ۱۲ ق/ ۱۸ م که معاصر با دوره صفوی بود، گویای آن است که نخستین نشانه‌های ظهور نام «چالدران» در این گونه منابع، از نیمه دوم سده ۱۰ ق/ ۱۶ م به بعد است و تا پیش از آن، بازتاب و اشاره‌ای مستقیم در نقشه‌ها از نام این ناحیه جغرافیایی نیست. البته این بدین معنا نیست که نام این ناحیه جغرافیایی در تمامی نقشه‌های بازه زمانی یادشده بازتاب پیدا کرد، بلکه به صورت پراکنده و به میزان آگاهی‌های جغرافیایی نقشه‌نگار، مورد توجه قرار می‌گرفت. حال برای اینکه مشخص شود «چالدران» تا پیش از نیمه دوم سده ۱۰ ق/ ۱۶ م. در نقشه‌ها مورد توجه نبوده، ضرورت بررسی چند نمونه نقشه جغرافیایی تا پیش از این بازه زمانی لازم است. درواقع، مبنای گزینش این نقشه‌ها، معاصر بودن آنان با دوره صفوی و تکاپوهای نقشه‌نگاران آن برای کسب آگاهی‌های جدید از ایران است. گاستالدی (Gastaldi) یکی از نقشه‌نگاران ایتالیایی بود که در سال ۹۵۴ ق/ ۱۵۴۸ م. نقشه‌ای با عنوان نقشه جدید ایران (Persia Nova Tabvla) ترسیم کرد. از این نقشه می‌توان به عنوان یکی از نقشه‌های مدرن از ایران در آن دوره، یاد کرد (Alai, 2010 [a]: ۳۷). همان‌طور که از عنوان نقشه نیز مشخص است، گاستالدی به دنبال پی‌ریزی یک درک جدید از جغرافیای ایران و جای‌نام‌های مرتبط با آن بود. در این نقشه، وی بدون اشاره به نام «چالدران»، در شمال غربی ایران به: ۱. تبریز ۲. شماخی ۳. تسوج ۴. خوی ۵. دریاچه وان اشاره

کرد (نقشه شماره ۳). در این نقشه، نامی از «چالدران» در شمال غرب ایران نیست. با وجود این، خوی که «چالدران» از توابع آن به شمار می‌رفت، به وضوح نمایان است. این الگو در نقشه جدید روسلی (Roselli) از ایران که مربوط به سال ۱۵۶۸ ق/ ۱۵۶۱ م. است نیز تکرار شده و به نام «چالدران» که مکان آن در حوالی خوی بود، اشاره نشده است. از جمله مناطق شمال غربی ایران در این نقشه عبارت است از: ۱. تبریز. ۲. شماخی. ۳. تسوج. ۴. خوی. ۵. دریاچه وان. ۶. وسطان. ۷. ارزیل (ورزقان) (نقشه شماره ۴).

نقشه شماره ۳. شمال غرب ایران در نقشه جدید ایران از گاستالدی (Rumsey, David Rumsey Historical Map Collection)

نقشه شماره ۴. شمال غرب ایران در نقشه جدید ایران از روسلی (Alai, 2010 [a]:40)

نخستین نشانه‌های پدیداری و برآمدن نام «چالدران» در نقشه‌نگاری اروپاییان را می‌توان در نقشه آبراهام اورتلیوس (Abraham Ortelius) از قلمرو سرزمینی صفویان (Persici sive Sophorum)

Regni Typus) پیدا کرد که در سال ۹۷۷ق/۱۵۷۰م منتشر شد. این نام در نواحی شمال غربی ایران و در مجاور سرحدات ایران با عثمانی به صورت «Caldaran» ضبط شده و در حدود جغرافیایی آن: ۱. اخلاط در جنوب ۲. عادل جوز در جنوب ۳. ارجیش در جنوب ۴. خوی با یک فاصله جغرافیایی در شرق ۵. سلماس در شرق ۶. شیروان در شمال شرق ۷. رود کر در شمال و ۸. مرزهای ایران با عثمانی در جنوب و غرب نام چالدران، جانمایی شدند (نقشه شماره ۵).

نقشه شماره ۵. نام «چالدران» در نقشه ابراهام اورتلیوس (Ortelius, 1570: 49)

نام ضبط شده «چالدران» در نقشه اورتلیوس، از دو ویژگی برجسته برخوردار است: نخستین آن، اضافه شدن پسوند «Campus» بدین نام است. براساس فرهنگنامه‌های لاتینی، این واژه به سطحی هموار و پهن از زمین (Oxford Latin Dictionary, 1968: 263) و جایی که می‌تواند میدان نبرد (Marchant & Charles, 1879: 81) باشد، قابل معنی است. ویژگی دوم نام‌شناسی «چالدران» در نقشه اورتلیوس، برجسته‌سازی نام آن نسبت به بسیاری از مناطق پیرامونی آن است که این الگوی نام‌گذاری، معنادار و حاوی یک پیام از نقشه‌نگار به مخاطب است. با این توضیح که در نقشه‌ها، مجموعه‌ای از نمادها و نشانه‌ها مورد استفاده قرار می‌گرفت که هر یک هدف و پیام خاصی را از طرف نقشه‌نگار نمایندگی می‌کرد؛ به‌طوری که ایجاد ارتباط سریع بین ترسیم‌کننده نقشه و مخاطب آن، مهم‌ترین هدف نمادها و نشانه‌ها در نقشه‌هاست (Ivanov et al, 2019: 54). بنابراین برجسته‌سازی نام‌ها در نقشه‌ها، حاوی یک پیام جغرافیایی از طرف نقشه‌نگار برای مخاطب است. براساس این ویژگی، اندازه نوشتاری نام «چالدران» نسبت به بسیاری از مناطق پیرامونی آن از جمله سلماس و خوی بزرگ‌تر ضبط شد. این برجسته‌سازی گویای آن است که وضعیت مناسبات سیاسی و نظامی صفویان با عثمانی

و تحولات منتسب بدان مثل جنگ چالدران، تا چه اندازه برای اروپاییان دارای اهمیت بود. حال سؤال قابل توجه این است که چرا در بین نقشه‌نگاران اروپایی، اورتلیوس به نام «چالدران» برای نخستین بار توجه کرد؟ برای پاسخ بدین سؤال، شناخت رویکرد نقشه‌نگاری نقشه‌نگار ضروری است. نقشه وی از ایران و قلمرو صفویان، برگرفته از یک اطلس بزرگ جهانی بود که از وی در سال ۹۷۷ق/ ۱۵۷۰م. منتشر شد (Ortelius, 1570) و در سال‌های بعد، نسخه‌های گوناگونی از آن به زبان‌های اروپایی انتشار یافت (Inverso: 2023: 180). با توجه به اینکه مجموعه اورتلیوس یک اطلس جهانی بود، برای وی این امکان فراهم بود تا با رویکردی حداکثری و بهره‌برداری از مجموعه منابع، به ثبت تمامی جزئیات تا حد امکان اهتمام ورزد.

درواقع، مبنایی که اورتلیوس برای نام‌گذاری «چالدران» در نقشه‌های اروپایی بنیان گذاشت، زمینه‌ای برای نقشه‌نگاران بعدی فراهم کرد تا آنان نیز مطابق ساختار توصیفی اورتلیوس، نام «چالدران» را ضبط کنند. از جان اسپید (John Speed) یکی از نقشه‌نگاران نیمه نخست سده ۱۱ق/ ۱۷م انگلیس، نقشه‌ای با عنوان «پادشاهی ایران» (The Kingdom of Persia) منتشر شده در سال ۱۰۳۵ق/ ۱۶۲۶م. در لندن در دست است که همانند ساختار نقشه اورتلیوس، به نام «چالدران» اشاره شد. گفتنی است نام چالدران تنها در برخی از نقشه‌ها ضبط شده و در بیشتر نقشه‌های ترسیمی از ایران در فاصله زمانی بین چاپ نقشه‌های اورتلیوس و اسپید، این نام ضبط نشده است. در نقشه اسپید، همانند پسوند و برجستگی‌های نقشه‌های قبلی: ۱. اخلاط در جنوب ۲. عادل جوز در جنوب ۳. ارجیش در جنوب ۴. خوی با یک فاصله جغرافیایی در شرق ۵. سلماس در شرق ۶. شیروان در شمال شرق ۷. رود کر در شمال و ۸. مرزهای ایران با عثمانی در جنوب و غرب نام «چالدران» جانمایی شدند (نقشه شماره ۶).

نقشه شماره ۶. نام «چالدران» در نقشه جان اسپید (Speed, 1626: 33-34)

علاوه بر دو نقشه اورتلیوس و اسپید درباره نام «چالدران»، اوج کاربرد این نام در نقشه‌نگاری اروپایی و در عین حال، آخرین نشانه‌های بازتاب این نام در نقشه‌ها را می‌توان در یک نقشه جهانی از نیمه سده ۱۱ ق/۱۷ م. ردیابی کرد که از دنیای شناخته‌شده آن روزگار ترسیم شد. این نقشه توسط نیکولاس ویسچر (Nicolas Visscher) هلندی در سال ۱۰۶۲ ق/۱۶۵۲ م. و در آمستردام منتشر شد. چالدران در این نقشه در مجاور غربی سرحدات ایران با عثمانی قرار داشت و به ترتیب: ۱. تبریز در جنوب شرق ۲. رشت در شرق ۳. دریای مازندران در شرق ۴. باکو در شمال و شمال شرق و ۵. مرزهای ایران و عثمانی در جنوب و جنوب غرب نام چالدران، جانمایی شدند (نقشه شماره ۷).

نقشه شماره ۷. نام «چالدران» در نقشه جهانی نیکولاس ویسچر
(Rumsey, David Rumsey Historical Map Collection)

نقشه مورد اشاره، از دو منظر در مقایسه با نقشه‌های پیشینی مبتکرانه است: نخستین آن، حذف پسوند «Campus» از انتهای نام «چالدران» است که در نقشه‌های پیش از آن همواره بدان اشاره می‌شد. این نکته گویای آن است که به تدریج اهمیت نظامی ناحیه چالدران جای خود را به اهمیت صرف جغرافیایی در نگاه نقشه‌نگاران اروپایی داد. نکته دوم، بازتاب نام چالدران در یک نقشه جهانی است که این مهم گویای آن است که هرچه از جنگ «چالدران» بیشتر می‌گذشت، نقشه‌نگاران بیشتر متوجه اهمیت چالدران می‌شدند. این نکته از آن رو اهمیت پیدا می‌کند که معمولاً در نقشه‌ها با فضا و گستره جغرافیایی بالاتر مثل نقشه‌های آسیایی یا جهانی، با توجه به اینکه امکان توصیفات و نام‌های جزئی به علت فضای کم نقشه ترسیمی وجود نداشت، نقشه‌نگاران معمولاً به توصیف نواحی جغرافیایی مهم اکتفا و از مکان‌گزینی نواحی کم‌اهمیت‌تر خودداری می‌کردند، اما ورود نام «چالدران» در یک نقشه جهانی

در کنار عدم اشاره به بسیاری از مناطق جغرافیایی مهم، گویای اعتبار و نقش مهم این ناحیه در ساختار جغرافیایی غرب ایران از منظر نقشه‌نگاران اروپایی است.

در مجموع و براساس نقشه‌های بالا، بازه زمانی نخستین اشاره‌ها به نام «چالدران» تا آخرین نشانه‌های بازتاب آن در نقشه‌نگاری اروپایی، تقریباً بین سال‌های ۹۷۷ تا ۱۰۶۲ ق/ ۱۵۷۰ تا ۱۶۵۲ م. بوده است. حال برای تحلیل ذهنیت جغرافیایی نقشه‌نگاران اروپایی از نام «چالدران» در نقشه‌ها، ضرورت دارد تا یک مطالعه تطبیقی بین تاریخ انتشار نقشه‌ها با مناسبات سیاسی و نظامی صفویان و عثمانی انجام و نمایان شود که ظهور و استمرار نام «چالدران» در نقشه‌های اروپایی، تحت تأثیر چه عواملی بود؟ آنچه از منابع تاریخ‌نگاری برمی‌آید، این است که تکاپوهای شاه‌اسماعیل اول صفوی برای احیای حدود تاریخی ایران و تلاش‌های توسعه‌طلبانه سلطان سلیم عثمانی برای پیشروی به شرق، زمینه رویارویی دو طرف را در سال ۹۲۰ ق/ ۱۵۱۴ م. در چالدران فراهم کرد (حسینی، ۱۳۷۹: ۱۷۱؛ وحید قزوینی، ۱۳۸۳: ۳۷؛ خواندمیر، ۱۳۷۰: ۸۵). درواقع، جنگ چالدران برجسته‌ترین تحولی بود که تا آن زمان زمینه شهرت نام «چالدران» در جغرافیای ذهنی مورخان و جغرافی‌نویسان را فراهم کرد، اما سؤال قابل طرح آن است که آیا نقشه‌نگاران اروپایی نیز متأثر از همین جنگ و رویداد نظامی یادشده، نام چالدران را در نقشه‌ها ظاهر کردند یا اینکه رویدادهای دیگری این اتفاق را رقم زد؟

همانطور که پیشتر آمد، نام چالدران در نقشه‌های اروپایی معمولاً با پسوند «Campus» همراه بود که معنای دشتی پهناور که محل نبرد باشد، از آن متبادر می‌شود. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که عامل اصلی ظهور نام چالدران در نقشه‌نگاری اروپایی، جنگ مشهور چالدران بود و هدف نقشه‌نگاران از نمایاندن آن، نشان دادن محل نبرد صفویان با عثمانی بوده است.

بعد از جنگ چالدران، رویداد برجسته دیگر بین صفویان و عثمانی، در سال ۹۴۰ ق/ ۱۵۳۳ م رخ داد. درواقع، در زمان فرمانروایی شاه‌طهماسب در ایران و سلطان سلیمان، نیروهای عثمانی به سمت آذربایجان حرکت کردند، اما به علت تحولات آب‌وهوایی از جمله سرمای هوا و زمستان، تنها تا سلطانیه پیش رفتند و بعد از آن به سمت بغداد تغییر جهت دادند (قمی، ۱۳۸۳: ۲۲۸-۲۳۴). در این رخداد سیاسی، گزارش‌های تاریخی مبنی بر اینکه ناحیه چالدران در کانون تحولات باشد، در دسترس نیست. رویداد بعدی مربوط به سال ۹۵۵ ق/ ۱۵۴۸ م. است که نیروهای عثمانی قصد پیشروی به تبریز را داشتند، اما در نهایت مهم‌ترین نتیجه آن، تصرف قلعه وان به دست عثمانی‌ها بود (منشی قزوینی، ۱۳۷۸: ۲۰۱). در این تحول نظامی، چالدران تنها محل عبور نیروهای صفوی برای حرکت به سمت قلعه وان، به منظور رویارویی با نیروهای عثمانی بود (حسینی، ۱۳۷۹: ۱۷۱). رویداد بعدی حمله مجدد نیروهای عثمانی به سرحدات غربی ایران

بود که در گزارشی از روملو، درباره آن چنین آمده است: «سلطان سلیمان نخبوان را سوزانیده به جانب ارزروم معاودت نمود» (روملو، ۱۳۸۴: ۱۳۷۳/۳). گفتنی است مهم‌ترین و چهارمین رویداد سیاسی-نظامی بین صفویان و عثمانی بعد از جنگ چالدران، معاهده آماسیه بین ایران و عثمانی در سال ۹۶۲ق/۱۵۵۵م. بود که براساس آن، دو طرف توافق کردند جنگ متوقف شود و مرزها را براساس مناطقی که در اختیار داشتند، تعیین کنند (گودرزی، ۱۴۰۰: ۱۵۹). براساس آن، حاکمیت عثمانی بر عراق عرب و آناتولی شرقی و حاکمیت ایران بر آذربایجان و قفقاز تثبیت شد (گوگچه، ۱۳۷۳: ۳۲-۳۳). در سال ۹۸۶ق/۱۵۷۸م. و در زمان سلطان محمد خدابنده، نیروهای عثمانی به ناحیه شیروان (افوشته‌ای نطنزی، ۱۳۷۳: ۹۵) و در سال ۹۹۳ق/۱۵۸۵م. تا تبریز پیشروی و آنجا را تصرف کردند (حسینی استرآبادی، ۱۳۶۶: ۱۲۳). همین رخداد زمینه صلح در سال ۹۹۸ق/۱۵۹۰م. را فراهم کرد. براساس این صلح و بر مبنای نامه‌ای که بین شاه‌عباس اول و سلطان مراد سوم رد و بدل شد، عثمانی بر نواحی چون تبریز، قراچه‌داغ، گنجه، قره‌باغ، شیروان، گرجستان، نهاوند، لرستان و توابع آن، ادعای حاکمیت کرد و نامی از «چالدران» در این نامه نیست (فریدون بیگ، ۱۳۷۵ق: ۲/۲۵۲).

در سال ۱۰۱۱ق/۱۶۰۲م. در میانه درگیری‌های نظامی صفویان با عثمانی، چغال اوغلی فرمانده نیروهای عثمانی، برای پیشروی به آذربایجان، از چالدران عبور کرد (شاملو، ۱۳۷۵: ۱۸۴/۱) و چالدران تنها محل عبور نیروهای نظامی و سیاسی بود. سپس در نتیجه تثبیت قدرت شاه‌عباس اول، مجموعه‌ای از تحرکات نظامی و سیاسی از طرف دولت ایران برای بازگرداندن مناطق ایرانی به قلمرو صفویان آغاز شد که از جمله آن می‌توان به نواحی تبریز، مرنند، خوی، نخبوان (منجم، ۱۳۹۸: ۳۵۲-۳۵۳)، ایروان و چخورسعد در سال ۱۰۱۲ق/۱۶۰۳م. و شیروان، بادکوبه و تفلیس در سال ۱۰۱۵ق/۱۶۰۶م (حسینی استرآبادی، ۱۳۶۶: ۱۹۰-۱۹۱) اشاره کرد. در سال ۱۰۱۳ق/۱۶۰۴م، حوالی چالدران یک رخداد برجسته و قابل توجه آبوهوایی که شامل برف، سرما و باد بود، اتفاق افتاد. این حادثه طبیعی باعث مرگ نزدیک به سه‌هزار نفر از نیروهای نظامی عثمانی و افراد نزدیک به سرحدات شد (منجم، ۱۳۹۸: ۳۷۶). یک سال بعد از این رخداد طبیعی و در پی استمرار تکاپوهای نظامی ایران در مواجهه با عثمانی، نیروهای صفوی به فرماندهی الله‌وردیخان توانستند نیروهای عثمانی به فرماندهی چغال اوغلی را در ناحیه وان شکست دهند. شاه‌عباس اول که همزمان با این پیروزی قصد داشت از تبریز به خوی حرکت کند، بین راه در چالدران توقف کرد و در همان‌جا الله‌وردی‌خان به خدمت او رسید و به تعبیر وحید قزوینی «در یورت چالدران سرها و اخترمه‌های رومیان به نظر کیمیا اثر رسیده» (وحید قزوینی، ۱۳۸۳: ۱۶۱). ملا جلال منجم تعداد آنان را پنجاه هزار سر دانسته است (منجم، ۱۳۹۸: ۳۸۹). در سال ۱۰۱۹ق/۱۶۱۰م.

مرادپاشا صدراعظم عثمانی که برای پیشنهاد صلح قصد ورود به تبریز را داشت، از چالدران عبور کرد (منشی، ۱۳۹۰: ۱۰۱۳/۲، ۱۰۱۴). در سال ۱۰۲۱/ق ۱۶۱۳م. صلح دیگری بین ایران و عثمانی منعقد شد که براساس آن «آنچه در تصرف هر طرف بود واگذاشته، سنور سرحد بر این طریق قرار دادند که رفع ماده خصومت و نزاع بالکلیه شود» (منشی، همان، ۲۰۴). بازگرداندن شهر بغداد در سال ۱۰۳۳/ق ۱۶۲۴م (حاجی خلیفه، ۱۳۷۶: ۱۸۳) و ایروان در سال ۱۰۴۴/ق ۱۶۳۶م (خواجگی اصفهانی، ۱۳۶۸: ۱۹۹) توسط شاه‌عباس اول به قلمرو ایران نیز از جمله رویدادهای سال‌های بعد بود. در نهایت، با سقوط شهر بغداد در سال ۱۰۴۸/ق ۱۶۳۸م (حاجی خلیفه، ۱۳۷۶: ۱۸۶)، زمینه معاهده زهاب بین ایران و عثمانی فراهم شد. براساس این معاهده که در ۱۰۴۹/ق ۱۶۳۹م منعقد شد، تسلط عثمانی بر بغداد، بصره و بخشی از کردستان و تسلط ایران بر گرجستان و ارمنستان تثبیت شد و در مفاد آن -که در نامه شاه‌صفی به سلطان مراد چهارم قید شده است- هیچ اشاره‌ای به چالدران نشد (نوابی، ۱۳۶۰: ۳۶-۳۷).

در بین رویدادهای سیاسی و نظامی یادشده که مصادف با به ترتیب نخستین و آخرین نشانه‌های ظهور نام چالدران در نقشه‌نگاری اروپایی است، به جز جنگ مشهور صفویان و عثمانی در ناحیه چالدران در سال ۹۲۰/ق ۱۵۱۴م، در هیچ‌یک از رویدادهای سیاسی و نظامی برجسته بین صفویان و عثمانی، این ناحیه همانند این جنگ، اهمیت پیدا نکرد؛ به‌طوری که این ناحیه گاهی محلی برای عبور نیروهای نظامی و سیاسی بود، یا اینکه در نتیجه برخی درگیری‌های بزرگ‌تر، به قلمرو ایران بازمی‌گشت، یا در مقاطعی تحت سلطه عثمانی قرار می‌گرفت. نتیجه دیگر آنکه اگر فاصله زمانی وقوع جنگ چالدران تا نخستین نشانه‌های بازتاب نام چالدران در نقشه‌نگاری اروپایی به‌ویژه نقشه ترسیمی آبراهام اورتلیوس در سال ۹۷۷/ق ۱۵۷۰م تطبیق شود، می‌توان نتیجه گرفت که ظهور نام چالدران در نقشه‌ها، اگرچه تحت تأثیر وقوع این جنگ در نقشه‌ها بود، اما این ظهور با تأخیری بیش از پنج دهه همراه بود. علت این تأخیر را در کنار بُعد مسافتی میان ناحیه موردنظر با نقشه‌نگاران، می‌توان در عواملی مانند اهمیت سایر اتفاقات رخ داده در این منطقه، تلاش‌های اروپاییان برای یافتن پایگاه‌های تمرکز در مقابل ترک‌ها و موارد دیگر دانست که به برخی از آنها در این مقاله پرداخته شده است. بنابراین هنوز زمان زیادی نیاز بود تا اهمیت این نبرد و ناحیه مرتبط به آن، به اروپا راه پیدا کند و سپس نقشه‌نگاران آن را در نقشه‌هایشان بازتاب دهند.

برافتادن نام «چالدران»: از نیمه سده ۱۱/ق ۱۷م. تا نیمه سده ۱۲/ق ۱۸م

آخرین نشانه‌های ظهور و استمرار نام چالدران در نقشه‌نگاری اروپاییان، مربوط به نقشه‌هایی است که تا نیمه‌های سده ۱۱/ق ۱۷م. از ایران ترسیم شدند و پس از آن در سنت‌های نقشه‌نگاری جدید، خبری از نام «چالدران» در نقشه‌های اروپایی نیست. برافتادن این نام در این نقشه‌ها، به گونه‌ای بود که علی‌رغم

توجه نقشه‌نگاران به نواحی متعدد در شمال غربی ایران، حتی نواحی گمنام‌تر و جزئی‌تر، نام‌شناسی و مکان‌یابی چالدران توجه آنان را به خود جلب نکرد. بنابراین سؤال قابل توجه آن است که از این زمان به بعد چه تغییری در سبک نقشه‌نگاری اروپاییان از ایران و به‌ویژه نواحی غربی آن ایجاد شد که در نتیجه آن، نام چالدران در نقشه‌های اروپایی به فراموشی سپرده شد؟ برای پاسخ به این سؤال، ابتدا به دو نمونه از نقشه‌های بازه زمانی از نیمه سده ۱۱ ق/۱۷ م. تا پایان عصر صفوی که مبانی جدید و معاصری از درک معاصر نقشه‌نگاران اروپایی از وضعیت جغرافیایی قلمرو شمال غربی صفویان ارائه شده، اشاره می‌شود. یکی از مهم‌ترین نقشه‌های جغرافیایی که تقریباً در همین زمان از ایران ترسیم شد، نقشه جغرافیایی است که آدام اولتاریوس (Adam Olearius) از ایران عصر صفوی ترسیم و در ضمیمه سفرنامه‌اش، آن را درج کرده است (Olearius, 1656: 779).

نقشه ترسیمی وی از ایران، مبتنی بر تلفیقی از آگاهی‌های جغرافیایی پیشینی و مطالعات میدانی معاصر از ایران عصر صفوی است. به تعبیر کافورته، نقشه‌نگاری اولتاریوس از ایران در میانه دو دوره جغرافیای کلاسیک یونانی-رومی و نوشته‌های جغرافیایی جهان اسلام قرار دارد (Brancaforte, 2003: 110) که البته حضور او در ایران توانست رونق بیشتری بر کیفیت نقشه‌نگاری وی مبتنی بر استفاده حداکثری از منابع قدیم و جدید بدهد (ملازئی، ۱۴۰۳: ۷۲).^۱ در نقشه یادشده، به ده‌ها نام جغرافیایی از عناصر طبیعی مانند کوه‌ها، رودخانه‌ها، دریاچه‌ها و بیابان‌ها و استقرارگاه‌های جمعیتی مانند شهرها، روستاها و آبادی‌ها اشاره شده است. این مشخصه همانند نواحی شرقی، شمالی، جنوبی و مرکزی ایران، در نواحی غربی و به‌ویژه شمال غربی که با مکان‌یابی «چالدران» مطابقت دارد نیز بسامد قابل توجهی دارد. با وجود این، اولتاریوس هیچ اشاره‌ای به نام چالدران در این بخش جغرافیایی ندارد. در این نقشه: ۱. سلماتس ۲. رومیه (ارومیه) ۳. خوی و با گذر از یک مجموعه رشته کوه در غرب آنان ۴. دریاچه وان مشخص‌اند و اشاره‌ای به نام چالدران که در میانه همین نواحی بود، نشده است (نقشه شماره ۸). این نکته مهم گویای آن است که دیگر اهمیت چالدران به عنوان مکان وقوع نبرد صفویان با عثمانی، از جغرافیای ذهنی نقشه‌نگاران اروپایی فراموش شده و با گذشت زمان این ناحیه اعتبار خود را از دست داد.^۲

۱. برای مشاهده مسیر حرکت آدام اولتاریوس به ایران، بنگرید به:

The Travel of Adam Olearius-Arc GIS Story Maps: <https://storymaps.arcgis.com/stories/86e8b0e4bccf447e83a1141d506c94f9>

۲. برای مشاهده نقشه‌های بیشتر درباره حذف نام چالدران در نقشه‌های جدید اروپایی، بنگرید به: نقشه امپراتوری صفوی از نیکولاس سانسون فرانسوی، ترسیم‌شده در سال ۱۶۵۲ م/۰۶۲ ق (David Rumsey Historical Map Collection)، نقشه ایران از هرمان مل انگلیسی، ترسیم‌شده در سال ۱۶۶۲ م/۰۷۲ ق (Alai, 2010 [a]: 184).

نقشه شماره ۸. شمال غرب ایران در نقشه آدام اولناریوس (Olearius, 1656: 779)

علاوه بر آن، در تکاپوهای جغرافیایی نقشه‌نگاران اروپایی در ترسیم چهره جغرافیایی ایران در اواخر عصر صفوی و نیز سنت‌های جدید نقشه‌نگاری اروپایی که مبتنی بر آگاهی‌های به‌روزتر بود، با وجود اشاره به ده‌ها نام جغرافیایی، اشاره‌ای به نام چالدران نشد. نقشه ترسیمی ایران در سال ۱۱۳۶ ق/۱۷۲۴ م. توسط «گیوم د. لیل» (Guillaume Delisle) فرانسوی که در پاریس منتشر شد، مصداق و نمونه مناسبی از افول نام چالدران در نقشه‌نگاری اروپایی از اواخر عصر صفوی به شمار می‌رود. در این نقشه، گیوم د. لیل در حد فاصل بین: ۱. قپان تا ۲. میانه و از ۳. دریاچه وان تا ۴. کوه آرارات یا آغری داغ، ده‌ها نام جغرافیایی از شهرها و آبادی‌ها گرفته تا مجموعه‌ای از پدیده‌های طبیعی به‌ویژه رودخانه‌ها و نواحی کوهستانی را نام‌شناسی و مکان‌یابی کرده و علی‌رغم اشاره به نواحی نزدیک به «چالدران» مثل خوی، خبری از نام چالدران نیست (نقشه شماره ۹).

گیوم د. لیل به عنوان یکی از پیشگامان نقشه‌نگاری مدرن و اصلاح‌کنندگان جغرافیا و به عنوان «نخستین جغرافی‌دان پادشاه» یعنی لوئی پانزدهم، شناخته می‌شود. حاصل تکاپوهای جغرافیایی او در طول حیاتش، منجر به شکل‌گیری یک سبک و سنت نقشه‌نگاری نه فقط در فرانسه، بلکه در دنیای نقشه‌نگاری شد. در سنت نقشه‌نگاری د. لیل، سه اصل دقت، کیفیت و صداقت در امر نقشه‌نگاری (Sturdy, 1995: 372)، مبانی و ارکان اصلی رویکرد نقشه‌نگاری وی را تشکیل می‌داد. در این رویکرد و سنت نقشه‌نگاری، بهره‌برداری حداکثری از مجموعه اطلاعات جغرافیایی و تاریخی قدیم و جدید، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بود. او نقشه‌های خود را براساس عرض و طول جغرافیایی تعیین‌شده از طریق مشاهدات نجومی، بنا می‌کرد و در مرحله بعد، تعداد زیادی از مکان‌های جغرافیایی را از طریق بررسی

انتقادی منابع اولیه و ثانویه در نقشه‌های خود گنجانده (Balashi, 2008: 13). این سبک نقشه‌نگاری مبتنی بر داده‌های مشاهدات نجومی، سفرنامه‌ها، نقشه‌های قدیمی و نقشه‌هایی با مقیاس محلی را یکپارچه‌سازی می‌کرد و در خروجی آن، یک نقشه جغرافیایی دقیق ترسیم می‌کرد (Oliviera & Cintra, 2019: 36). در دیدار د. لیل با پتر، وی درباره نحوه جمع‌آوری و نقد داده‌ها، نقشه‌های قبلی و روایت‌های سفرنامه‌نویسان و در عین حال، انتظار برای نتایج مشاهدات علمی مسافران جدید با استفاده از قطب‌نام و مثلث‌سازی، گزارشی به پتر ارائه داد (Chabin, 1996: 48). د. لیل براساس این رویکرد، با وجود اینکه هرگز پاریس را به مقصد کشورهای دیگر برای ترسیم نقشه جغرافیایی ترک نکرد، اما تمام جهان را نقشه‌برداری کرد و اصلاحیه‌ای را افزود و برخی از تصورات قدیمی و غلط را کنار زد؛ همین نکته باعث شد از دوره نقشه‌نگاری وی به عنوان «دوره اصلاح نقشه‌نگاری» یاد شود (Kuentzel-Witt, 2018: 68). بنابراین با توجه به سبک نقشه‌نگاری که گیوم د. لیل داشت، بعید است که وی از اهمیت ناحیه چالدران اطلاعی نداشته باشد، بلکه در زمان او چالدران اهمیت خود را از دست داده و فاصله زمانی با جنگ چالدران، این ناحیه را از اعتبار انداخته بود و بر همین اساس زمینه توجه نقشه‌نگارانی مثل گیوم د. لیل برای ضبط نام آن، فراهم نمی‌شد. با توجه به اینکه علت اصلی برآمدن نام «چالدران» در نقشه‌ها، جنگ مشهور صفویان و عثمانی در این ناحیه بود، بیشتر شدن فاصله زمانی این جنگ با تاریخ تدوین و چاپ نقشه‌ها از نیمه سده ۱۱ ق/۱۷ م به بعد، در کنار معاهدات دیپلماتیک صفویان و عثمانی و در نتیجه، فروکش کردن مجادلات نظامی دو طرف، منجر به فراموشی نام «چالدران» و برافتادن آن در نقشه‌نگاری اروپایی از ایران شد.

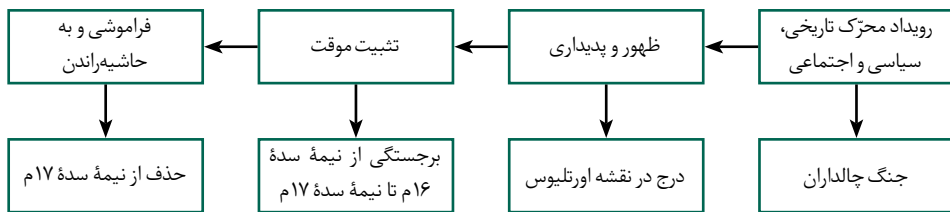
نقشه شماره ۹. شمال غرب ایران در نقشه گیوم د. لیل فرانسوی (Delisle, 1731: Map of 80)

بنابراین همچون بسیاری از وقایع و تفاسیر تاریخی، با عوض شدن مناسبات تاریخی و اهمیت یافتن نقاط دیگر جغرافیایی، چالدران از منظر توجه نقشه‌نگاران کنار رفت. این پدیده در برجسته شدن اسامی جغرافیایی و یا حذف و کم‌رنگ شدن آنها متناسب با وقایع سیاسی و نظامی، پدیده‌ای شایع و قابل توجه است. درواقع، برعکس پایداری آن دسته از نام‌های جغرافیایی که برگرفته از ریشه‌های تاریخی و اجتماعی بر مکان‌های جغرافیایی می‌باشند، در آن دسته از نام‌های جغرافیایی مثل چالدران که بر اثر برخی رویدادهای تاریخی دیگر چون تحولات سیاسی و نظامی، برجسته و پراهمیت می‌شوند، در نتیجه فروکش کردن اهمیت واقعه، مشمول زمان می‌شدند و اهمیت خود را از دست می‌دادند، یا اینکه به صورت کلی به فراموشی سپرده می‌شدند. از طرفی آنچه اهمیت ویژه پیدا می‌کند، این است که تأثیر تحولات سیاسی داخلی یک سرزمین مانند ایران در اذهان بیگانگان و همسایگان، بعضاً تبعات سیاسی و اجتماعی داشته که ممکن بود با واقعه رخ داده در داخل سرزمین، کاملاً متفاوت و متمایز باشد.

تغییر در مناسبات قدرت و جابه‌جایی کانون‌های اهمیت ژئوپلیتیکی، موجب شد منطقه چالدران به تدریج از کانون توجه نقشه‌نگاران و جغرافی دانان خارج شود. این فرایند که در آن اسامی و موقعیت‌های جغرافیایی، متناسب با تحولات سیاسی و نظامی برجسته به حاشیه رانده می‌شوند، پدیده‌ای شناخته شده در جغرافیای تاریخی و ژئوپلیتیک است. از این منظر، میان اسامی ماندگار و اسامی مقطعی در جغرافیا، می‌توان یک دسته بندی ارائه کرد؛ نام‌هایی با ریشه‌های تاریخی و اجتماعی عمیق که برآمده از هویت دیرپای فرهنگی، قومی، یا طبیعی یک منطقه‌اند و به علت متأثر شدن کم از نوسانات سیاسی، در طول زمان پایداری بیشتری داشته‌اند. نمونه‌های بارز آن را می‌توان در نام‌های کهنی چون خراسان، آذربایجان، یا فارس دید که با وجود تغییر حکومت‌ها و جابه‌جایی مرزها، همچنان در حافظه تاریخی و جغرافیایی باقی مانده‌اند.

گفتنی است دسته دوم که نام «چالدران» در نقشه‌های اروپایی، از مصادیق بارز آن است، اسامی وابسته به رویدادهای سیاسی و نظامی‌اند که صرفاً در پی یک رویداد تاریخی خاص، مانند فتوحات نظامی، تغییرات اداری، یا جابه‌جایی مراکز قدرت و جابه‌جایی مسیرهای تجاری و یافتن راه‌های بازرگانی جدید به جای مسیرهای پرمخاطره برجسته شده‌اند و با افول آن رویداد، به تدریج اهمیت خود را از دست می‌دهند و یا حتی به کلی محو می‌شوند. از سویی تحولات داخلی یک سرزمین، به‌ویژه در کشوری مانند ایران با پیشینه تمدنی طولانی و موقعیت حساس ژئوپلیتیکی، می‌تواند بازتاب‌های متفاوتی در اذهان بیگانگان و همسایگان داشته باشد. گاهی ادراک خارجی از یک منطقه، تحت تأثیر روایات سیاسی، رقابت‌های استعماری، یا تحولات مرزی، کاملاً با واقعیت‌های داخلی آن سرزمین متفاوت است. بنابراین اهمیت

یافتن و بعد بی‌اهمیت شدن منطقه چالدران در نقشه‌های اروپایی، ممکن است نه به دلیل افول واقعی آن، بلکه به دلیل تغییر کانون‌های توجه امپراتوری‌های هم‌جوار یا تحول در مسیرهای تجاری بوده باشد. بدین ترتیب، دگرگونی در نقش و جایگاه نام‌های جغرافیایی، تنها بازتابی از تحولات سیاسی نیست، بلکه نشان‌دهنده تعامل پیچیده بین سیاست، حافظه جمعی و هویت مکانی است. مطالعه موردی نام «چالدران» می‌تواند به درک بهتر این اصل بینجامد که چگونه مکان‌ها در بستر تاریخ زنده می‌مانند، دگرگون می‌شوند و یا به دست‌مایه مسائل سیاسی تبدیل می‌شوند. در مطالعه نقشه‌های کهن اروپایی، به‌ویژه در سده‌های میانه و آغاز دوران مدرن، نام چالدران به عنوان بخشی از جغرافیای ایران ظاهر می‌شود، اما به تدریج و در پی تحولات سیاسی و تغییر کانون‌های توجه قدرت‌های اروپایی، این نام از نقشه‌ها محو می‌گردد. این پدیده تنها محدود به ناحیه چالدران نیست، بلکه نمونه‌ای گویا از تأثیرپذیری کارتوگرافی نقشه‌نگاری اروپایی از تحولات ژئوپلیتیک ایران و سرزمین‌های پیرامونی آن و نمونه‌ای از الگوی قابل تعمیم زیر است:

نتیجه‌گیری

جنگ چالدران بین صفویان و عثمانی، نه تنها زمینه شهرت نام چالدران در بین مورخان و جغرافی‌دانان ایرانی را فراهم کرد، بلکه زمینه برآمدن نام آن در جغرافیای ذهنی نقشه‌نگارانی را فراهم کرد که فرسنگ‌ها دورتر از ایران و چالدران، در شهرهای اروپایی مانند لندن، پاریس، آمستردام و رم، درباره چهره جغرافیایی نواحی غربی ایران می‌اندیشیدند. این ظهور اگرچه با تأخیری بیش از پنج دهه بعد از جنگ چالدران در نقشه‌نگاری اروپایی بروز و ظهور پیدا کرد، اما متأثر از همین رخداد تاریخی بین ایران و عثمانی بود. ظهور این نام در نقشه‌نگاری اروپایی تا نیمه سده ۱۱ق/۱۷م. به گونه‌ای پیش رفت که علاوه بر نقشه‌های اختصاصی ایران، در نقشه‌های آسیایی و حتی برخی نقشه‌های جهانی نیز پدیدار شد. درواقع، جنگ چالدران به عنوان یک نقطه عطف تاریخی، تأثیر دوسویه‌ای بر جغرافیای تاریخی و نقشه‌نگاری اروپایی گذاشت. اهمیت راهبردی این منطقه، گزارش‌های سیاحان، رقابت‌های سیاسی استعمارگران در اهمیت برخی مناطق، در کنار جنگ در این منطقه، در راهیابی نام «چالدران» در نقشه‌ها

البته به صورت مقطعی - تأثیر داشت. اوج حضور این نام در نقشه‌نگاری اروپایی تا نیمه اول سده ۱۱ق/۱۷م. تداوم یافت. با این حال چنان که دیدیم، حضور یا عدم حضور یک نام در نقشه‌های اروپایی، لزوماً به معنی اهمیت یا عدم اهمیت آن در داخل ایران نبوده است. در نمونه «چالدران»، ممکن است در منابع داخلی همچنان کاربرد داشته، اما به دلیل کاهش تماس خارجی‌ها با این منطقه، در نقشه‌های اروپایی فراموش شد. این پدیده می‌تواند نشان‌دهنده گسست میان واقعیت‌های محلی و بازنمایی خارجی در نقشه‌نگاری تاریخی و تابعی از اهمیت ژئوپلیتیک لحظه‌ای رویدادهای شاخص تاریخی باشد. همچنین سرنوشت نام «چالدران» در نقشه‌های اروپایی، نمونه‌ای از تأثیرپذیری جغرافیای ترسیمی از عوامل سیاسی، اقتصادی و ارتباطی است. بررسی این روند، نه تنها برای تاریخ محلی ایران، بلکه برای درک چگونگی شکل‌گیری دانش جغرافیایی در غرب نیز حائز اهمیت است. پژوهش‌های بعدی می‌توانند با بررسی تطبیقی نقشه‌های اروپایی و اسناد داخلی ایران، تصویر دقیق‌تری از این تحولات ارائه دهند.

References

- Afushteh-yi Natanzi, Mahmud b. Hedaāyātollāh. 1373 š. Naqāvat al-āsār fi zekr al-akhyār, ed. Ehsān Eshrāqi. Tehran: Enteshārat-e ‘elmi va Farhangī [In Persian]
- E’temād-al-Saltaneh, Muhammad Hasan Khān. 1368 š. Marāt-al-Buldan, ed. ‘Abd-al-Hossein Navā’i and Mīr-Hāshim Muhaddith. Tehran: University of Tehran. [In Persian]
- EKHTIARĪ CHAROYMAGHĪ, Masoumeh. 2021. “VENEDİK VE SAFEVÎ KAYNAKLARINA GÖRE ÇALDIRAN SAVAŞI”, Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi, Sayı 4, ss. 4-27
- Espanaghchi-Pashazadeh, Mohammad Aref. 1379 š. Enqelāb-al-Islām: Beyn al-Khawāṣṣ va al-‘Awām, ed. Rasoul Jafarian, Qom: Dalīl. [In Persian]
- Faridi Majid, F., HERAVI, J. & Bahramzadeh, M. 1401 š. “The province of Gilan and Hirkani in the Safavid era based on the geographical map of Adam Olearius 1656 AD/1066 AH. In accordance with the Mukhtasar - Mofid book of 1087 AH”. Research Journal of Iran Local Histories, 11(21), pp. 15-28. [In Persian]
- Faridi-Majid, Fatemeh, et al. 1388 š. The History of Iran’s Administrative Divisions from 1285 to 1385 SH: East Azerbaijan, West Azerbaijan, Ardabil, and Isfahan. Tehran: Iranology Foundation. [In Persian]
- Fereydoun-Beyg, Ahmad. 1275 AH. Monasheāt-al-Salātīn, Istanbul, Lithograph.
- Figueroā, Don García de Silva. 1363 š. Safarnāmeḥ-ye Figueroā, trans. Gholamreza Samī’ī, Tehran: Noo. [In Persian]
- Garavand, A., Abedi, A., Ebrahimi, Gh., Fatemeh, Malekpour. 1401 š. “Tepe Gavor Qaleh Si a Settlement of Kura-Aras Culture in Chaldoran, Northwest Iran”, Payām-e Bāstānshenās,

- 14 (26), pp. 103-121. [In Persian]
- Garavand, A., Rezalou, R. 1397 š. "Iconographic Interpretation of Animal Designs in the Ghareh Klisa of Chaldoran". *Parseh J Archaeol Stud.* 2(6), pp. 143-159. [In Persian]
- Ghorbāni, Hāfez. 1383 š. *Māku and Chaldaran in the Mirror of History*, Tehran: Moallef. [In Persian]
- Goudarzi, Behrooz. 1400 š. *The Western Borders of Safavid Iran*, Tehran: Negārestān Andisheh. [In Persian]
- Gūgcheh, Jamāl. 1373 š. *The Caucasus and the Policy of the Ottoman Empire*, trans. Vahāb Vali. Tehran: Ministry of Foreign Affairs, Publication and Printing Institute. [In Persian]
- Hājī Khalīfe, Mtustafā ibn 'Abd Allāh. 1376 š. *Tarjome-ye Taqwīm al-Tawārīkh*, ed. Mīrhāshem Moḥaddes, Tehrān: Mīrās-e Maktūb. [In Persian]
- Hājizādeh, Fūziyye & Rezāzādeh, Moḥammad Amīn. 1393 š. *Encyclopedia of the Villages of West Azerbaijan (Chaldoran)*, Tehran: Vārestegān-e Navābegh-e Sarāmad. [In Persian]
- Hosseyini Astarābādi, Sayyed Hasan b. Morteza. 1366 š. *Tārikh-e soltāni: Az Sheykh Safi ta Shāh Safi*, ed. Ehsān Eshraqi. Tehran: Enteshārat-e 'elmi [In Persian]
- Hosseyini, Khurshāh b. Qobād. 1379 š. *Tārikh-e ilchi-ye nezām shāh: tārikh-e Safaviyyeh az āghaz tā sal-e 972 Hejri-ye Qamari*, ed. Mohammad Reza Naseri-Ku'ichihaneda. Tehran: Anjoman-e āsār va mafākher-e farhangi [In Persian]
- Jafari, Abbās. 1384 š. *Gītāshenāsī of Iran: Rivers and the Gazetteer of Iran*. Tehran: Mo'assese-ye Joghrafiyā'i va Kartogrāfi-ye Gītāshenāsī. [In Persian]
- Jonābadi, Mirza Beig. 1378 š. *Rowzat al- Safaviyyeh*. ed. Gholam Reza Tabatbaei Majd, Tehran: Bonyād-e mowqufāt-e Doktor Mahmud Afshār [In Persian]
- Karam-Hamdāni, Ali. 1390 š. "Chaldaran." In *Encyclopaedia Islamica*, ed. Kazem Mosavi Bojnordi, Tehran: Center for the Encyclopaedia Islamica, pp. 223–225. [In Persian]
- Khāndmir, Amir Mahmoud. 1370 š. *Tārikh-e Shāh Ismail va Shāh Tahmāsb-e Safavi*, ed. Mohammad Ali Jarrāhi. Tehran: Gostare [In Persian]
- Khvajegi Esfehāni, Mohammad Māsum. 1368 š. *Kholasat al-seyar: tarikh-e ruzegar Shah Safi-ye Safavi*, ed. Iraj Afshar. Tehran: Entesharat-e 'elmi [In Persian]
- Mahdavi, Abdolreza Houshan. 1364 š. *History of Iran's Foreign Relations from the Beginning of the Safavid Era to the End of World War II*, Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Mallazaei, Yaser. 1404 š. *The Eastern Frontiers of Safavid Iran in European Cartography*, Tehran: Nadā-ye Tārikh. [In Persian]
- Mirza Rafi'a. 1385 š. *Dastur-al-Moluk*, ed. Mohammad Esma'il Marchinkowski, trans. Ali Kordabadi. Tehran: Center for Documents and History of Diplomacy, Ministry of Foreign Affairs, Publication Center. [In Persian]

- Mirza Sami'a. 1332 š. Tazkereh-al-Moluk, Tazkereh-al-Moluk, ed. Mohammad Dabir-Siyaghi, Tehran: Tahuri Bookshop. [In Persian]
- Mojarrabi, Hassan. 1397 š. "A Study of the Factors, and Political, Social and Cultural Consequences of the Battle of Chaldiran (920 AH / 1514 AD) According to Turkish Historians", *Journal of Historical Study of War*, 3 (2), pp. 115-148. [In Persian]
- Mollazaei, Yaser. 1404 š. "Rooting the Name of "Babacamber Lake" in the Province of Khorasan Based on Adam Olearius's Map of Safavid Iran: A Comparative and Analytical Reading", *Research Journal of Iran Local Historie*, 13(1), pp. 67-85. [In Persian]
- Monjjem, Mollā Jalāl. 1398 š. *Tarikh-e Abbāsī*, ed. Maqṣud Ali Sādeghi, Tehran: Negārestan-e Andisheh. [In Persian]
- Monshi Qazvīnī, Būdāq. 1378 š. *Jawāher-al-Akhbār*, ed. Mohsen Bahramnezhad, Tehran: Mīrās-e Maktūb. [In Persian]
- Monshi, Eskandar Beig. 1390 š. *Tārikh-e 'Ālam-ārā-ye 'Abbāsī*, ed. Farīd Morādi, Tehran: Negāh. [In Persian]
- Mostofi Yazdi, Mohammad Mofid. 1396 š. *Mokhtasar-e Mofid*. ed. Iraj Afshar, Tehran: Bonyād-e mowqufāt-e Doktor Mahmud Afshār. [In Persian]
- Navāyi, Abdolhossein. 1360 š. *Iranian Political Documents and Correspondence from 1038 to 1105 AH, with Detailed Notes*, Tehran: Bonyād-e Farhang-e Iran. [In Persian]
- Nosairi, Mirzā Ali Naqi. 1371 š. *Alqāb va Mavājeb-e Dowre-ye Salātin-e Safaviye*, ed. Yousof Rahimlu. Mashhad: Ferdowsi University of Mashhad. [In Persian]
- Qazvini, Abu al-Hassan. 1367 š. *Favāyed al- Safaviyyeh*. ed. Maryam Mir Ahmadi, Tehran: Pazhuhehshgah-e 'olum ensāni va motale'āt-e Farhangi. [In Persian]
- Qommi, Qāzi Ahmad b. Sharaf al-Dīn al-Hosseyṇ al-Hosseyṇi. 1383 š. *Kholāsat al-tavārikh*, ed. Ehsān Eshrāqi. Tehran: enteshārāt Dāneshgāh-e Tehran. [In Persian]
- Ranjbar, Mohammad Ali & Rahimian, Mohammad Hassan. 2017 š. "An Italian Account of the Battle of Chālderān," *Historical Studies*, Vol. 8, No. 1, pp. 135–156. [In Persian]
- Rāzī, Amīn Ahmad. 1378 š. *Tazkere-ye Haft-e Aqlīm*, ed. Seyyed Moḥammad Rezā Tāheri, Tehrān: Sorūsh. [In Persian]
- Razm Arā, Hossein Ali. 1330 š. *Farhāng-e Joghrafiyā-ye Irān*, Tehran: Chāpkhāneh-ye Artesh. [In Persian]
- Reisinezhad, A. and Sadeqi, J. 1401 š. "The Battle of Chalderan: A Geopolitical Narrative", *Geopolitics Quarterly*, 18(3), 165-198. [In Persian]
- Riyāhī, Mohammad Amīn. 1372 š. *History of Khoy*, Tehrān: Tūs. [In Persian]
- Rumlu, Hassan Beyg. 1384 š. *Ahsan al-tavārikh*, ed. 'Abdolhosseyṇ Navāi. Tehran: Asātir. [In Persian]

Rumsey, David Rumsey Historical Map Collection.

Sādeqi-Esfahāni, Mohammad Sādeq. 1377 š. Khātame-ye Shāhed-e Sādeq: Dar Zabṭ-e Asmā'-e Joghrafiyā'i, ed. Mirhāshim Mohaddes, Tehran: Library, Museum, and Documentation Center of the Islamic Consultative Assembly. [In Persian]

Safarnāmeḥ-ye Veniziān dar Irān. 1381 š. Trans. Manouchehr Amiri, Tehrān: Khwārizmī. [In Persian]

Safarzaie, A., Mollazaei, Y. 1400 š. "Historical Geography of Makran in the Safavid Period According to the Historical Maps of Europeans. Historical Sciences Studies, 13(2), pp. 95-118. [In Persian]

Sāri Sarrāf, Behrooz. 1371 š. "A Study on Some Geomorphological Issues of the Chālderān Plain (Māko Region)," Journal of the Faculty of Literature and Humanities, University of Tabriz, No. 144 & 145, pp. 128-143. [In Persian]

Sāsān Pūr, Farzāneh. 1393 š. "Chālderān," Encyclopedia of the Islamic World, ed. Haddād Adel Tehrān: Islamic Encyclopedia Foundation, pp. 663-665. [In Persian]

Shāmlou, Vali-Qolī Khān. 1375 š. Qesas-al-Khāqānī, ed. Hassan Sādāt Nāseri. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Persian]

Taştan, T. K. 2021. PORTEKİZ KAYNAKLARINDA ÇALDIRAN SAVAŞI'NA AİT BİR ANLATIM. Tarih Araştırmaları Dergisi, 41(72), 186-210.

Vahid Qazvini, Mirza Mohammad Tāher. 1383 š. Tārikh-e jahān āra-ye 'Abbasi, ed. Seyyed Sa'id Mir Mohammad Sadeq. Tehran: Pazhuheshgah-e 'olum ensani va motale'at-e farhangi. [In Persian]

Vāleh Esfehāni, Mohammad Yusof Hosseyn. 1372 š. Khold-e barin: Iran dar ruzegār-e Safaviyān, ed. Mir Hashem Mohaddes. Tehran: Bonyād-e moqūfāt-e Mahmud Afshār. [In Persian]

Zāhedi, Habib. 1355 š. "Qareh Kelisā dar Qarn-e 13 va 14 Hijri-Qamari", Majmū'eh-ye Sokhanrāni-hā-ye Haftomin Kongreh-ye Tahqiqat-e Irāni, ed. Mohammad-Rasul Daryāgasht, Tehrān: Dāneshgāh-e Melli-ye Irān. [In Persian]